

קובץ תשובות בענייני תרומות ומעשרות

א. איסוף ענבים ע"י נכרים – מירוח נכרי?

שאלה

במערך עבודות האיסוף והמיון של יכול כרם ענבי המאכל אנו מעסיקים עובדים נכרים בעבודות של בציר ואריזה. האם בשל כך נפטר היבול מחיוב הפרשת תרומות ומעשרות?

תשובה

התשובה לשאלה זו תלויה בשני נושאים בהם יש לעיין. השאלה הראשונה היא מה נחשב ל"גמר מלאכה" בענבי מאכל, והשניה – מהו הדין במקרה שבו גמר-המלאכה נעשה על-ידי נכרי.

ביחס לשאלה הראשונה, נחלקו פוסקי זמננו אם גמר המלאכה הוא בשעת מילוי הפרי במיכלים (בהם הם מובלים מן השטח אל בית-האריזה), או רק לאחר שלב המיון וההכנה לשיווק (עיין בענין זה מאמרגו ב"התורה והארץ ב¹). לדעת הרב מרדכי אליהו רק אם בבית-האריזה נעשות פעולות בעלות משמעות, גמר המלאכה הוא לאחר ביצוע פעולות אלו. אם לאו – גמר המלאכה הוא לפני-כן. לדעתו, מיון לפי גדלים איננו פעולה משמעותית, אך לעומת זאת ניקוי או הפרדת הפסולת נחשבים לכאלה. לדעת הרב ישראל, לעומת זאת, בכל מקרה רק האריזה הסופית בבית-האריזה היא גמר מלאכתם של הפירות. במקרה הצורך ניתן לסמוך על דעה זו האחרונה לקולא.

השאלה המורכבת יותר היא שאלת מירוח נכרי בבעלים ישראל. כלומר, האם אוליגן בתר הבעלים, וכשהבעלים ישראל אין חשיבות לשאלה מי גומר את המלאכה בפועל, או שמא בתר פועל אוליגן, ורק אם מבצע המלאכה בשטח הוא יהודי יתחייבו הפירות בתרומות ומעשרות?

שאלה זו עתיקה היא. רבים דנו בדעת הרמב"ם, שבדבריו נראית, לכאורה, סתירה בין פרק א' דתרומות הל' י"א להלכה י"ג באותו פרק. דעת החרדים (נ"ב ז') היא שלדעת הרמב"ם אוליגן בתר פועל ולא בתר בעלים, ולעומתו הבין המהרי"ט צהלון (סי' ז') בדעת הרמב"ם שאוליגן בתר בעלים.

1. מאמרו המקיף של הרב בירן בנושא הובא גם בקובץ זה.

בהר-צבי (ח"א י"ז ג') דן בדברי המהריט"ץ ודחאם. מרש"י ותוספות במסכת בכורות (י"א ע"ב) משמע שאולינן בתר בעלים, וכן מוכח, לדעת הרצ"פ פרנק (הר צבי ח"א כ"ד) גם מתוספות במסכת נדה (ט"ו ע"ב ד"ה בהמתו). אך לעומת זאת בס' י"ז הנ"ל הוכיח הרצ"פ מדעת הרמב"ן, הרשב"א הריטב"א והיראים שלדעתם בתר פועל אולינן. מסקנתו מכל הנ"ל: "כיון דשיטת הב"י בתשובה וכן בשו"ע כשיטת הרמב"ם דאולינן בתר מעשה מירוח, אי נעשה ע"י נכרי, פוטר אף דהפירות הם של ישראל".

במשפט כהן (סי' ל"ג) דן הרב קוק בתערובת של מירוח מכונה ומירוח פועל עכו"ם, וברור מדבריו שמירוח פועל עכו"ם פטור מהתורה כדעת הרמב"ם. נראה שההדגשה בדבריו על הפטור מהתורה קשורה לכך שהשאלה שהוצגה בפניו היתה ביחס לפירות שהביאו שלישי בידי ישראל, שעל-כן הם חייבים מדרבנן (ועיין עוד בענין זה לקמן). במעדני-ארץ (תרומות פ"א י"ד ב') פסק הרש"א להחמיר ככל השיטות, ומשמע שיש לחשוש ולהפריש גם מפירות ישראל שנתמרחו בידי עכו"ם. בחזו"א (דמאי י"ב י"ט) לעומת זאת כתב שבשעת הדחק אפשר לסמוך על כך שמירוח פועל עכו"ם פטור מתרו"ם.

אלא שגם אם נכריע לפטור מן התורה בשאלה עקרונית זו, יש מקום לחייב מירוח נכרי בתרו"ם, ומכמה סיבות: ראשית, לדעת הר-צבי (ח"א כ"ו), כל שהמירוח נעשה מטעם הבעלים היהודים, בהשתדלותו ושליחותו – "שוב קרינן ביה דיגונך והכל מודים, גם הרמב"ם, דזה חשיב מירוח ישראל" (למרות שאין שליחות לעכו"ם). שנית, יש הסוברים כעקרון כללי שיד פועל כיד בעל-הבית, ואפילו בפועל עכו"ם. ועוד: בכל מקרה, אם הפירות הגיעו לעונת המעשרות ברשות ישראל חל עליהם חיוב הפרשת תרו"ם מדרבנן, גם לדעת הסוברים שמדאורייתא בתר פועל אולינן (הר-צבי שם י"ז ד' ב'). הרב ש"ו אורבך הוסיף וכתב (מעדני-ארץ פ"א י"ד ב') שבכה"ג אולי גם הרמב"ם יודה שהפירות חייבים בתרו"ם מן התורה.

לסיכום, בנדון דידן, מכיון שהפועלים הנכרים עובדים בשליחות ומכח הבעלים היהודים, לא ניתן לפטור את הפירות לגמרי מחיוב הפרשת תרו"ם, אפילו לפי אותן שיטות הסוברות שמדאורייתא בתר פועל אולינן.

אלא שמסקנה זו מציבה בעיה חדשה, שכן אם אותו חלק שגמרוהו הנכרים חייב רק מדרבנן, נמצא שלפנינו תערובת של דרגות חיוב שונות ואנו עלולים להפריש מן הקל על החמור.

לפתרון בעיה זו יש לשים לב, קודם לכול, שההבדל בין סוגי הפירות השונים איננו בין דרגות חיוב דאורייתא ודרבנן. מכיון שמדובר כאן על משק בגוש קטיף וגם בענבי מאכל ולא בענבי יין, למעשה אנו עוסקים כאן ברמות חיוב של תלת או אפילו ארבע דרבנן. לאור זאת, יתכן שניתן לצרף כאן את הדעות לפיהן יש בילה, כלומר שאפשר להתייחס לכל הענבים כתערובת אחת, ואז ממ"נ: או שהכל מוגדר בדרגת החיוב הגבוהה יותר או

בדרגת החיוב הנמוכה יותר, אך על כל פנים יצאנו בזאת מגדרי הבעיה של החשש להפרשה מן הפטור על החיוב.

להלכה, אם-כן, יש להשתדל לצאת ידי כל הדעות ולהשתמש לשם תרומה-גדולה ותרומת-מעשר בעגבים שנגמרו בידי ישראל. ביחס לשאר המעשרות שרק נקראים בשם ולא מופרשים, די בהוספת המשפט "...כל דרגת חיוב בפני עצמה" לפני כל קריאת שם בנוסח ההפרשה. אם, מסיבה כלשהי, לא ניתן לנהוג כך, אפשר לסמוך על האמור לעיל ולהפריש בדרך הרגילה, ולרווחא דמילתא להוסיף בנוסח את המילים "...כל דרגת חיוב בפני עצמה" וכן².

בברכה,

שמעון בירן

מכון התורה והארץ

ב. שימוש בקליפות לשם הפרשת תרומות ומעשרות

שאלה

האם ניתן, כדי לחסוך בפרי הראוי לשיווק, להשתמש במצבור של קליפות פרי כתרומה-גדולה ותרומת-מעשר?

תשובה

כדי ללבן נושא זה יש לדון בשתי שאלות. ראשית, יש לשאול האם הקליפות נחשבות למאכל-אדם, כלומר האם הם בגדר "חיוב" או בגדר "פטור". אך גם אם נגיע למסקנה שאכן קליפות חייבות בתרו"מ, תשאל השאלה הנוספת, האם ניתן להפריש מהם על הפרי עצמו או שמא הוי "מן הרע על היפה", ואולי אף ביזוי תרומה.

אחד הפוסקים שדן בנושא זה הוא בעל הנשמת-אדם, המסיק (ג"ד, ב') שקליפות הראויות לאכילה חייבות בתרו"מ (עיקר דיונו שם הוא לענין ברכת-הנהנין). מסקנה זו הוא מסיק מתוך המשנה במסכת מעשר-שני (פ"א מ"ג): "הלוקח... האגוזים והשקדים - יצאו קליפיהם לחולין". מתוך כך שהמשנה לא התייחסה באופן כללי לקליפות, אלא לקליפות

2. הערת מערכת: בנושא זה עיין עוד בחוברת "הפרשת תרומות ומעשרות במערכת הציבורית" פרק

האגוזים והשקדים בלבד, ניתן ללמוד, לדעתו, שרק קליפות כאלו, שאינן ראויות כלל לאכילה וגם אינן חלק מגוף הפרי (כמו עור של בשר, וקנקן של יין שם במשנה), אינן נחשבות לפרי, אך קליפות של פירות אחרים, כמו קליפות תפוזים, חייבות בתרו"מ.

דעה דומה, אך ממקורות שונים, מציג הציץ אליעזר (ח"א א' א'-ג'). עיקר ראייתו היא מן הדרך בה פירשו פרשני המשנה את המשנה במסכת דמאי (פ"ג מ"ב), וז"ל המשנה שם: "הרוצה לחזום עלי ירק להקל ממשאו לא ישליך עד שיעשר". הערוך (ערך חזם) ומהר"י בן מלכי-צדק (על-אתר) מפרשים שהכוונה כאן לעשבים רעים, ואעפ"כ נאמר במשנה שיש לעשרם. מכאן מסיק הצי"א: "אבל מכיון שעכ"פ ראויים הם בימי רעבון וע"י הדחק (דזה הרי ודאי בעינן דאל"כ לא הוי ליה אוכל אדם) חייבים בתרומות ומעשרות". גם הרש"ס מתייחס לעלים אלו כראויים לאכילה, וממילא מדבריו ניתן ללמוד שקליפות הראויות לאכילה לפחות על ידי הדחק, ובפרט כשמרקחים אותם, חייבות בתרומות ומעשרות (וע"ע ציץ אליעזר ח"ג כ"ב א').

ראיה נוספת שמביא הציץ-אליעזר (שם שם ד') לדעתו, היא מדין כרשינים. מכך שכרשינים חייבים בהפרשת תרו"מ (לפחות מדרבנן), אע"פ שבד"כ הוי מאכל בהמה ורק בשני רעבון אוכלים אותם, ניתן להסיק ש"ה"ה שאר עלים וקליפות אם ראויים רק לאכילת אדם ואף רק ע"י הדחק, חייבים בתרומות ומעשרות, וכ"ש עלי צנון וקליפות תפוז דראויים הם גם לאיזה אנשים ובאיזה פעם לאכילה טובה - בוודאי דחייבים בתרומות ומעשרות" (ושנה דבריו גם בח"ב ט"ז ג'), וביתוד קליפות תפוז "שנאכלים בטוב ובריוח ע"י מרקחת, ורק הטורח לעשותם, ואין החיסרון במאכל גופא מה שלא נאכלים בתדירות"¹. מקור נוסף שניתן לבסס על-פיו את דעת הפוסקים הנ"ל הוא התוספתא תרומות (פ"ג ט"ו) ע"פ גירסת המעשר והתרומה (פ"ה ס"ק ב'): "מודים שתורמין מהקליפין על אוכלין". לפי גירסא זו כל קליפי פירות הראוין קצת לאכילה, כגון קליפי מלפפונים, אתרוגים, תפוחים, תפוזים, לימונים ואבטיחים, תורמים מהם על האוכלין, ובוה"ז אפילו לכתחילה.

בנשמת אדם הובאה ראיה נוספת, מתוך סוגיית קפריסין וקליפות במסכת ברכות (ל"ו ע"א). בענין קפריסין וקליפות. מתוך הסוגיה שם נראה שגם ר"ע המיקל ופוסר, הני מילי רק לענין קפריסין, אך "לענ"ד וודאי מודה ר"ע דקליפת שאר פירות חייבין במעשר". גם הרצ"פ פרנק (כר"צ הל"פ עמ' ע"ט) נוטה ללמוד ממחלוקת ר"א ור"ע בענין קליפת צלף, שבשאר קליפות חייבים לכו"ע במעשרות.

ראיה אחרונה זו מעוררת שאלה עיונית חשובה: האם אכן ניתן להעתיק מחלוקת שנשנתה בנושא ברכות וערלה לענין מעשרות? לדעת הפוסקים הנ"ל נראה שאכן כל דבר שמברכים

1. בענין זה עיין בהרחבה במאמר "הגדרת מאכל אדם לענין תרומות ומעשרות" שבקובץ זה, שם נידונה סוגיית כרשינים בהרחבה, ושם נידונה גם השאלה אם יש להוכיח מכרשינים באופן כללי לכל אוכל הנאכל על ידי הדחק בשנות רעבון, או שאינו מלמד אלא על עצמו.

עליו בפה"ע סימן הוא ששם פרי עליו, ואם לא – אין זה פרי או חלק מפרי. למעשה, בענין זה, נחלקו הפוסקים האחרונים להדיא. הציץ אליעזר (שם שם ה') מנתק את הקשר בין הנאמר במסכת ברכות לענין ברכות וערלה, לבין הדינים בהם אנו דנים לענין מעשרות. לדעתו, מי שסובר שקליפות תפוז נחשבות לגוף הפרי – ודאי יסכים שבמעשרות הוא אוכל אדם שניתן להפריש עליו וממנו. אך גם מי שחולק וסובר שמברכים עליו בפה"א או "שהכל", הרי זה אך ורק משום טעמים הקשורים להלכות ברכות וערלה. בנושאים אלו ההגדרה ההלכתית המחייבת היא "פרי", ולכן צריך להיות פרי מעיקרא, או שלפחות נטעי אדעתא דהכי (בערלה נאמר "וערלתם ערלתו את פרי"). אך במעשרות כל זרע הארץ חייב במעשרות, ולא רק מה שמוגדר כפרי. לעומת זאת מדברי החזו"א (מעשרות א' ל') נראה שביחס לעניינים שונים קשר את הנושאים ההלכתיים הללו זה לזה. מתוך כל מהלך דבריו שם ברור שאת העקרון בברכות, שכדי שפרי יברכו עליו בפה"ע צריך להיות עומד רובו למאכל אדם, משליך גם לענין החיוב בתרומות ומעשרות (לכן, לדעתו, קליפות תפוזים פטורים מתרו"מ. ועיין להלן). גישה דומה לגישת החזו"א ביחס לשאלה עקרונית זו נוכל למצוא גם ב"המעשר והתרומה" (פרק ג' ל"ח), וכך נראה גם מהערתו של הרא"ד רוזנטל על "הלכות פסוקות" בכרם ציון (עמ' ק"כ ד"ה והנה), אלא שלהלכה הם מכריעים לחיוב מסיבות שונות.

ראיה נוספת לחיוב קליפות בתרו"מ הביא הנשמת-אדם מדין קליפות אתרוג. וז"ל הגמ' במסכת סוכה (ל"ה ע"ב): "אתרוג של תרומה טהורה לא יטול... חד אמר מפני שמפסידה (רש"י: קליפתה החיצונה נמאסת במשמוש הידים ואסור להפסיד תרומה)". מכאן שקדושת תרומה נתפסת גם על הקליפה, וכך משמע גם מדברי הרמב"ם (תרומות פי"א ה"י): "עוקצי תאנים... וקליפי אבטיח ואתרוג ומלפפון, אע"פ שאין בהן אוכל... הרי אלו אסורים לזרים".

הציץ אליעזר (שם) דוחה את ראיית הנ"א בשתי טענות. ראשית, אין להביא ראיה מדין קליפות אתרוג הנ"ל מפני שטעם האיסור בהם הוא היות הפרי עצמו קדוש קדושת תרומה, והקליפות – טפלות לו. אין ראיה מכאן שגם הקליפות בפני עצמן חייבות בתרו"מ, ולהפך – עובדה היא שאפילו קליפי אבטיח שאין בהם אוכל נאסרו, והרי לא מסתבר שקליפי אבטיח שאינם מאכל אדם כלל יתחייבו במעשרות, אלא ע"כ קדושת הקליפות נובעת מהטפלותן לעיקר הפרי. שנית, אין לדמות קליפות לקליפות – "...ובפרט לקליפת אתרוג שנחשב הרבה והקליפה העבה והרחבה היא הנאכלת והיא עיקר הפרי". טענות דומות הובאו גם ב"המעשר והתרומה" (שם) וב"הלכות פסוקות" שבכרם-ציון (שם).

ברם, ראיה אחרת מקליפות אתרוג מובאת ב"המעשר והתרומה" שם, על סמך התוספתא פ"י תרומות: "קליפי אתרוג אסורין מפני שהקריות אוכלות אותן" (קריות = בני הכפרים). המסקנה מכאן, לדעתו, היא: "א"כ, קליפת האתרוג, אף שאין דרך בנ"א לאכול אותן, מ"מ כיון שבני הכפרים שדרכם לאכול אכילה גסה אוכלין אותן, נקרא עליהן שם אוכל,

כש"כ בקליפות תפוז שראויות יותר לאכילה רק מנועין מלאכלן מצד התפנקות ולא משום שאין ראויין וכידוע².

ביחס לקליפות תפוזים באופן ספציפי מצאנו שנחלקו הרב קוק והחזו"א. במספר מקומות הביע הרב קוק את דעתו שיש להתייחס לקליפות תפוז כמאכל אדם. הנחת היסוד עליה הוא בונה את דבריו היא שכל דבר ה"עומד למאכל אדם", הריהו מאכל אדם³. קריטריון אחר בו הוא משתמש הוא כוונת הנוטע – האם "נטעי אדעתא דהכי" (הביטוי לקוח במקורו מהלכות ברכות).

תשובה עקרונית אחת בענין זה מצויה בספרו "משפט כהן" סי' פ"ד. תשובה זו עוסקת בהגדרת מאכל אדם לענין שביעית, ושם הוא מסיק ביחס לקליפות תפוזים שמכיון שעיקר נטיעתם של העצים בא"י היא לסחורה, ורבים מהסוחרים ואולי רובם, מפיקים תועלת גם מהקליפים שנמכרים לטיגון, מי יוכל להכריע אם אין רוב הקליפין עומדים לכך, וא"כ הו"ל דבר שדרכו לאכול מבושל (וגם הוי מאכל אדם, שהרי אין מאכילים אותו לבהמה). ב"דעת כהן" סימן רמ"א הוסיף ובאר: "א"א לנו לברר שלא נטעו את האילנות גם ע"ד קליפתן, שהדבר ידוע שבחו"ל מוכרים חלק גדול מתפוז לבתי עשיית משקאות, והם משתמרים בעיקרם לקליפה, וא"כ הוא מאכל אדם. גם מהעושים מיני מרקחות יש בתי מסחר רבים והם משתמשים באוכל וגם בקליפה, ודעת הסוחרים במקחם הוא בשביל זה השימוש ג"כ, ודעת הנוטעים היא למסחר, א"כ דעתם בטלה לדעת הסוחרים⁴. הציץ אליעזר הביא דבריו בח"ב סי' י"ו (אות ג'), והוסיף: "וגם עינינו הרואות שעושים כל מיני ריבות מהם גם פה בארצנו בבתי חרושת לריבות. ולכן ברור הדבר שזה לא נקרא מאכל שע"י הדחק כי אם מאכל בריות. ואף אלו המשליכים את זה הוא לא מפני שזה מאכל ע"י הדחק כי אם מחמת סיבת הטורח".

גם לדעת החזו"א רק פרי שרובו עומד למאכל אדם חייב בתרומות ומעשרות, אלא שמהנתונים בענין קליפות תפוזים הוא מגיע למסקנה הפוכה (מעשרות א' ל"א): "והנה מצינו בקליפי אגוזים ושקדים שאינו אוכל, כדתנן (מ"ש פ"א מ"ג) יצאו קליפיהן לחולין, ומצינו קליפי אתרוג וקליפי מלפפון דהוי אוכל, כדתניא בתוספתא תרומות פ"ט (צ"ל פ"י. ש.ב.), ושאר קליפין לא שמענו. וילמוד סתום מן המפורש, וכל שאין אוכלין אותו כלל

2. מדבריו עולה חידוש בהגדרת אוכל, והוא שכל שמשמש לאכילה לסקטור מסוים באוכלוסיה – הוי מאכל אדם. כמו כן רואים בדבריו, שכל שראוי לאכילה, אף שלא אוכלים אותו מחמת איסטניסיות הוי מאכל אדם.
3. יש מי שטוען, כמובן, שדי שיהיה ראוי למאכל אדם, ויעוין במאמרנו "הגדרת מאכל אדם לענין תרומות ומעשרות" (בקובץ זה).
4. יש לעיין אם נתונים אלו לא השתנו בימינו. היום זנים מסויימים עומדים לתעשייה וזנים אחרים עומדים למאכל, ובהם אין משתמשים שימוש תעשייתי, אלא במקרים חריגים כשלא ניתן לשווקם.

– לא אוכל הוא". ובאותו ענין שם (א' ל'): "ולענין קליפי תפוז, נראה שאינן אוכל כלל מצד עצמן והאוכלן בטלה דעתו, ואין ראוי לחייבן במעשר מצד עצמן, אלא שיש לדון משום שמתגנים אותם... והנה, דבר שרובו עומד לכך – ודאי חשיב אוכל, כמו כל המינים שאינם ראויים חיים. אבל דבר שרובו לאיבוד, רק מיעוטו משתמש בו לטיגון – הוי כקורא, דאע"ג דראוי לאחר שליקה, מ"מ לא חשיב אוכל. ולא מצינו חילוק בין מיעוט השכיח למיעוט הלא שכיח... ועוד נראה, דקור נמי עומד לשליקה... ומ"מ קדם שליקה אינו אוכל משום דרוב הקור נשאר על העץ להתקשות. וכש"כ בדבר שרובו מאבדין אותו".

הערכה מציאותית שונה ביחס למעמדן של קליפות התפוזים מביע הישועת משה (זרעים כ"ה ו'), ולדעתו היום מנצלים את קליפות התפוז עד תומן, ואי-אפשר לומר שסתמן לאשפה, שהרי התעשייה קולטת את רוב הקליפות (עיי"ש שמאריך עוד בענין זה). למעשה, בבית חרושת שמנצלים בו את כל הקליפות, הורה להפריש תרומות ומעשרות מהקליפות.

לסיכום הדעות עד כאן ביחס לקליפות תפוזים, נראה שיש לראות כסיעה אחת את הנשמת-אדם, את הציץ-אליעזר, המעשר והתרומה, וכך היא, למעשה, גם דעת הרב קוק והישועת-משה הסוברים שכל העומד למאכל אדם הוי מאכל אדם, וקליפות תפוזים אכן עומדים לכך, וגם ניטעים לשם כך. לעומתם, דעת החזון-איש היא שלמרות שכל העומד למאכל אדם הוי מאכל אדם, אף אם בדרך כלל עומד למאכל אדם רק לאחר בישול, קליפות תפוזים אינם עונים לקריטריונים אלו, ולכן פטורים מתרומות ומעשרות.

לאור כל זאת נפסק להלכה בכרם ציון (הל"פ פי"ד י'): "בקליפות תפוז יש להסתפק אם נחשבים למאכל אדם לחייבם בתרומות ומעשרות, ובפרט בזה"ז שעושים מהם מיני לפת ומיני טיגונים לרוב. ונראה דחייבים בתרומות ומעשרות".

אלא שגם אם נקבל את ההנחה שקליפות תפוזים יכולים להחשב למאכל אדם, הרי שיש לדון אם ניתן להפריש מהם על הפרי עצמו, שכן לכאורה הוי מן הרע על היפה.

במשנה דמאי (פ"ג ב') שנינו: "הלוקח ירק מן השוק ונמלך להחזירה, לא יחזיר עד שיעשר". הירושלמי (ע"פ גי' הגר"א) תמה, כיצד ניתן להפריש משל בעל-הבית ללא ידיעתו, ומתרץ שאכן במקרה כזה יש להפריש מן העלים, ועליהם אין בעל-הירק מקפיד, שהרי הם דבר מועט. לענייננו מוכח מכאן שניתן להפריש מעלי הירק על הירק עצמו. בטעם הדבר כתב הציץ-אליעזר (ח"א א' ו'): "וטעם הדבר, דזה לא מיקרי תורם מן הרעה על היפה י"ל כן, דבשלמא כשלוקח מן הפירות שיש בהם יפים ומפריש מן הרעים – אסור שפיר, משום תורם מן הרעה על היפה, מכיון דמאותן הפירות הרי ישנם יפים. אבל בתורם מן העלים או מקליפת התפוז על התפוז, הרי אינו בורר מהעלים מן הרעים ולכך לא מיקרי תורם מן הרעה על היפה. ומהא דתורם תאנים על הגרוגרות ולא מגרוגרות על תאנים בזמן שיש כהן אין סתירה, דהא הרי הרעה הוא ממין אחר, והוי כמביא מין הרעה לתרום ולכך

אסור. משא"כ כאן, שזהו מאותה הפירי שגדל עמה יחד. ואין להאריך, דהא לדידן אין נ"מ בזה, דהא בזה"ו תורמים אף מן הרעה⁵.

כך נפסק גם בכרם-ציון (הלכות פסוקות פרק כ' ט'): "מכיון שבזה"ו מותר לתרום אפילו לכתחילה מן הרע על היפה, אפשר להפריש מכל קליפי פירות הראוין קצת לאכילה על האוכלין. לפיכך תורמין קליפי מלפפונים וקליפי תפוחים וקליפי אתרוגים וקליפי תפוזים ולימונים וקליפי אבטיחים וכל כיוצ"ב על פירותיהן".

יש לתת את הדעת גם על השאלה, האם הקליפות נחשבות כמין בפני עצמו ביחס לפרי, שהרי הן נאכלות רק על ידי בישול. אם אכן כך הוא, הרי זו הפרשה ממין על שאינו מינו. לענין זה מתייחס הציץ אליעזר (ח"ג כ"ב ב'), ולדעתו, כל איבר בצמח הנקרא על שם הפרי נחשב כאותו מין. לכן עלי-צנון וקליפות-תפוז נחשבים מין אחד עם הפרי עצמו, שהרי הם נקראים בשם הפרי. מסקנתו בענין זה (אר"ה יתר): "כל שהוא נקרא אוכל אדם, והוא מאותו המין, אף שנאכל על ידי הדחק וע"י תיקון, מכיון שמהיה חייב משום זה בתרו"מ, ברור שאפשר גם להפריש ממנו על גוף הפרי או הירק והזרע ואין שום חשש בזה של תורם ממין על שאינו מינו".

נגד טענה זו ניתן להביא ראיה, לכאורה, מן הירושלמי מעשרות (פ"ד ה"ד): "הקפרס והתמרות מין אחד הן. מעשר מקפרס על התמרות ומן התמרות על הקפרס, אבל לא מהן על האביונות ומן האביונות עליהן". אביונות הן פירות הצלף עצמן, ואילו קפריסין הן קליפותיו. בטעם הדבר שאין להפריש כאן מן הקליפות על הפרי ולהפך כתב ברש"ס (שם): "דאביונות הוּו פרי האילן ונמצא תורם ממין על שאינו מינו". כך הסביר גם הפני-משה, וכך הסיק מכאן להלכה הרב ישראל מינצבורג בשו"ת שארית ישראל (יו"ד ס"ה): "ול"י נראה ע"פ מה די"ש לדייק מלשון הרשב"א והרא"ש שכתבו דעליו לא חשיבי אפילו כירק לענין מעשר, משמע דתמרות וקפרס חיובן במעשר רק משום ירק, מה"ט הוי ממין על שא"מ לענין אביונות, בפרט לדעת הר"מ דמעשר פירות האילן מה"ט, הוא (גם) מפטור על החיוב...".

אלא שבציץ-אליעזר (ח"ב ט"ז ה') מתייחס לכך ומבחיין בין אביונות הצלף לשאר קליפות: "שרק בקפריסין רוצה הירושלמי לומר שלא יוכלו להפריש על הפרי, מכיון שחלוק הוא מהפרי וגם יש לו שם בפ"ע בשם "קפריסין", בלי שום שם לווי לעצם הפרי, משא"ה בשאר קליפות שאין להם שם בפ"ע כי אם נקראים על שם הפרי "קליפת תפוז".

גם משאלת מעמד הקליפות לענין ברכות הנהנין אי-אפשר להביא ראיה לענייננו: "ואין קובע בזה מה שיש להם ברכה מיוחדת, לאלה הסוברים שצריכים לברך עליהם בפה"א, דגבי ברכה שאני שהעיקר קובע שם אם זה מעיקר הפרי, וזרעו בעיקר עבור זה או לאו, משא"כ לענין תרו"מ שלא איכפת בכך"⁶.

5. ועיי"ש בהמשך דבריו שמיישב את דברי החולקים שם בירושלמי לאור סוגיה מקבילה בבבלי, כך שלכו"ע אין חולק על כך שניתן להפריש מן העלים על הירק.

6. מן התוספתא תרומות (ג' י"ד) "מודים בקליפין שתורמין על אוכלין" אין להביא ראיה לענייננו,

הגדרת המין ביחס לכלאים, לעומת זאת, רלוונטית גם לענייננו. כך ניתן ללמוד מן המשנה תרומות פ"ב מ"ו: "כל שאינו כלאים בחברו תורם מן היפה על הרע". ברור שלא ניתן לקשור את שני העניינים באופן מוחלט, שהרי יצהר ותירוש אינם כלאים זה בזה ואעפ"כ ברור שאסור לעשר מזה על זה, "...אבל ברור שצריך שיהיה מיהת אינו מינו... אבל כל שהוא מינו, אף ששונה במדת ואופן אכילתו, אין זה משנה לגריעותא כלל שיחשב בשביל כך אינו מינו, ובוודאי אפשר לעשר מזה על זה צ"א ח"ג כ"ב ב'".

כאמור, גם בכרם-ציון (הלכות פסוקות כ' ט') הכריע שאפשר להפריש מקליפות הראוין קצת לאכילה על האוכלים: "מכיון שבוה"ז מותר לתרום אפילו לכתחילה מן הרע על היפה, אפשר להפריש מכל קליפי פירות הראוין קצת לאכילה על האוכלין. לפיכך תורמין קליפי מלפפונים וקליפי תפוחים וקליפי אתרוגים וקליפי תפוזים ולימונים וקליפי אבטיחים וכל כיוצ"ב על פירותיהן", וגם הרב צ"פ פרנק, למרות שכנראה התלבט בשאלה זו (עיין כר"צ הל"פ גאון צבי עמוד קכ"ג), נטה להקל ולהתיר, הלכה למעשה, הפרשה מקליפות הראויים קצת לאכילה. כך נמסר בשמו בהמעשר והתרומה (פ"ה סס"ק ב').

לכן נראה, לסיכום, שמרגע שהקליפות ראויות קצת לאכילת אדם יש על מי לסמוך כדי להתיר הפרשת תרו"מ מקליפות, על סמך ההנחות שקליפות חייבות בתרו"מ, וכן שלפחות בזמננו אין זו הפרשה מן הרע על היפה.

בברכה,

שמעון בירן

מכון התורה והארץ

ג. ברכה אחת על הפרשת מינים שונים

שאלה

לעיתים מזדמן בבתי-אריזה להפריש מספר הפרשות של תרומות ומעשרות בזה אחר זה, כאשר לא תמיד מדובר על מינים זהים של פרי. במקרים אלה נשאלת השאלה האם יש לברך על כל הפרשה לחוד או שדי בברכה אחת על כל הפרשות?

משום שגירסה זו בתוספתא (אותה גרס המעשר והתרומה פ"ה ב') נדחתה ע"י רוב המגיהים – הגר"א, מנחת-ביכורים ותוספתא כפשוטה – ובמקום "בקליפין" גרסו כולם "בקלסקין" או "בכלכסין" (מין זיתים רעים, שתורם לפי ערך הזיתים כמו שהן – מנחת ביכורים שם). גם הצ"א (שם) דחה, מסיבה זו, את הראיה.

ראיה-לכאורה נוספת ניתן להביא מן התוספתא הסמוכה לנ"ל: "תורמין מן הערימה מן המוץ על הכרי, אבל לא מן הכרי על הערמה". אך גם כאן לפי גירסאותיהם של ה"אור הגנוז" ושל המנחת-ביכורים יש למחוק את המילים "מן המוץ", וא"כ אין במקור זה שייכות לענייננו.

תשובה

לשאלה זו התייחס בעל "כפתור ופרח" (פרק כ"ה אד"ה מעשר ראשון שנפסלה תרומתו), ולדעתו "מסתברא שהמתקן מינים שונים ביחד, שאינו צריך אלא ברכה אחת".

ראיה אחת לכך מביא הכפ"פ ממחלוקת ר' יהודה וחכמים ביחס לדיני קדימה בברכות הנהגין (ברכות מ' ע"ב). מחלוקתם היא איזו ברכה יקדים האדם כשהיו לפניו מינים הרבה – על מין שבעה (רבי יהודה) או איזה שירצה (חכמים). בגמרא (שם מ"א ע"א) נראה כדבר פשוט ומוסכם על כל האמוראים, שניתן לברך ברכה אחת ולפטור מינים אחרים שברכותיהם שוות, ומחלוקת התנאים מתפרשת כמתייחסת לשאלה על איזה מין יש לברך על מנת לפטור את כל הפירות בברכה הזוה – איזהו המין החשוב יותר.

ראיה שניה מובאת שם מן הסוגיה בחולין פ"ו ע"ב. שם מובאת דעתו של רבי יהודה, הסובר שאם שוחט חיה ועוף, חייב לכסות את דם החיה לפני שחיטת העוף. ומסיקה הגמרא: "אמר רבי חנינא: מודה היה רבי יהודה לענין ברכה שאינו מברך אלא ברכה אחת". מן הגמרא והתוספות (ד"ה ומכסי) שם עולה שזהו דוקא בתנאי שלא הפסיק ביניהם, וכן מסתבר גם לעניינו.

ונראה להביא ראיה נוספת ממסכת מנחות ל"ו ע"א: "אמר רב חסדא: סח בין תפילה לתפילה חוזר ומברך". על כך מעירים התוס' (ד"ה סח): "מכאן מדקדקים, כשאדם שוחט עופות או בהמות הרבה, וסח בין עוף לעוף שחוזר ומברך... ומיהו מסתברא, דכיוון דיכול לפטור בברכה אחת – אין לו לדבר כדי שיהא זקוק לברכה שניה... אלמא, כיוון דיכול לפטור עצמו מברכה שניה, קרי ליה ברכה שאינה צריכה".

כך נפסק, הלכה למעשה בכרם-ציון (הלכות פסוקות עמ' ק"ב): "זה"ה התורם ומעשר מינים שונים כאחת, אינו צריך לברך אלא ברכה אחת".

וכן מסתבר, שהרי הנוסח הנפוץ להפרשה מרוכות ("כל מין על מינו") מקובל ורווח, וכן עמא דבר, וקשה להניח שנוסח מרוכז כזה מותנה בברכה נפרדת על כל מין.

לכן נראה שגם כאשר מפרישים מספר פעמים בזה אחר זה די בברכה אחת, ואע"פ שאומר נוסח הפרשה לכל אחד בנפרד, ולמרות שמדובר במינים שונים (ולפי התוס' הג"ל במנחות, אדרבא, רצוי יותר למעט בברכות).

כל זאת בתנאי שאין הפסק או היסח הדעת בינתיים.

בברכה,

שמעון בירן

מכון התורה והארץ